

НОВІТНІ ПІДХОДИ ДО ФЕНОМЕНУ ВИРОБНИЦТВА

І.Г.Кудря

*кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Київського університету права НАН України*

У статті висвітлено спробу узагальнити і синтезувати велику розмаїтість підходів до виробництва, дати визначення виробництву в цілому, щоб визначати ключову характеристику виробництва.

Ключові слова: масове виробництво, інформаціональний капіталізм, біополітичне виробництво, віртуальна економіка, нематеріальна праця.

З самого початку, цивілізація була структурована навколо поняття праці [4, 1].

Методологічна проблема визначення сучасного етапу розвитку суспільства полягає в тому, що усталені поняття і теорії часто відображають висновки і підходи минулих контекстів. У той же час, сучасні соціальні зміни, зокрема глобалізація, економічне реструктурування і поширення нових технологій, потребують перегляду вже сформованих уявлень про виробництво. Крім цього, в сучасних умовах значення і роль виробництва стають все більш невизначеними. Для того, щоб зрозуміти складну природу феномену виробництва, нам потрібен новий погляд на сучасні теорії і концепти виробництва, переосмислення наявних підходів та їх реконцептуалізація. Для того, щоб сформулювати нове бачення виробництва ми маємо розробити нові, інтегративні підходи, які забезпечать більш адекватні способи аналізу і теоретизування феномену виробництва. Усвідомлення цього – основа сучасного дискурсу виробництва.

Мета даної роботи реконцептуалізація феномену виробництва, а саме спробувати узагальнити і синтезувати велику розмаїтість підходів до виробництва, дати визначення виробництву в цілому, щоб визначати ключову характеристику виробництва. Ми прагнули зробити свій внесок в сучасну дискусію про роль і місце виробництва в суспільстві, на підставі напрацьованого вже досвіду і врахування сучасного різноманіття підходів.

У розробці нового бачення феномену виробництва ми прагнули визначити методологічні і теоретичні переваги і недоліки наявних підходів. Немає теорії без методологічного інструментарія і специфічних методів конструювання об'єкту дослідження. Найбільша розбіжність між підходами полягає у виді інструментів, які вони використовують, щоб дослідити феномен виробництва.

Матеріалістичний зміст поняття виробництва полягає в перетворюючому, а не адаптивному (на відміну від тварини) характері від-

ношення людини до природи. Виробництво фактично виступає технологічною оснащеністю індивіда, механізмом створення соціальності. К.Маркс розглядав виробництво як основу життя. Продуктивне життя і є справжнім буттям людини. Загалом, виробництво, для К.Маркса основа людського в людині, у значенні, що виробництво відтворює другу природу людини, і що природа стає олюдненою через виробництво. Соціальність в її загальних формах розуміється як застосування засобів виробництва, як предметна або матеріальна діяльність людини, практика. Взаємодія індивіда і суспільства виступає відношенням економічним, виробничим, оскільки роль індивіда зводиться до засвоєння і перетворення суспільних умов існування і таким чином діяльність індивіда, по суті, перетворюється на виробництво. Таким чином, сутність суспільства у виробництві [3, 178].

Проте господарська діяльність не обмежується контекстом суто економічних відносин. Економічна діяльність – це також соціальна діяльність, що орієнтована на інших, згідно М.Вебера. Економічні відносини як одиниця аналізу не можуть бути ізольовані від соціального і культурного контексту. Спробою усунути цю однозначність за допомогою понять цінності і смислу став підхід М.Вебера. Цінності, що фіксують суспільні способи діяльності, виконують функцію передачі трудового досвіду з покоління в покоління. Культурний смисл, що історично склався, містить в собі способи виконання певних дій. Соціальність у М.Вебера трансформується з форми практики у форму культури, оскільки згідно М.Вебера, способи виробництва закріплюються в системі культурних цінностей. Характеристика виробництва через категорію смислу і цінностей є культурологічною характеристикою виробництва.

Відмінність порівнюваних підходів полягає не в тому, що один підкреслює роль матеріальних умов виробництва, а інший – роль цінностей, виводить виробництво з культурної

практики індивіда. Їх відмінність визначається тим, яке з об'єктивних відношень в виробництві обирається як критерій дослідження, і, отже, яка з характеристик виробництва є методологічно визначальною. Матеріалістичний підхід обирає критерій предметної характеристики людської діяльності, ціннісний – критерій включення індивіда через його систему цінностей у виробничі відносини. Порівняння цих підходів, способів пояснення виробництва дозволяє розкрити об'єктивну сутність проблеми дослідження феномену виробництва.

Характерною рисою сучасного дискурсу виробництва є те, що все більше уваги приділяється символічним аспектам виробництва, ніж технологічному виміру виробництва. Феномен виробництва розглядається в культурологічному аспекті, а не в матеріальному вимірі виробництва як технології – тобто виробництво розглядається як культурна діяльність. Символізація виробництва забезпечує звільнення виробництва від локальності, універсалізацію його в глобальному масштабі. Тепер визнано, що фундаментальні зміни в змісті виробництва не тільки пов'язанні з технологічним прогресом, оскільки ми не можемо вважати технологічний прогрес єдиним чинником, що визначає соціальні зміни. Сучасна література доводить, що на основі одних технологій не можна визначити феномен виробництва. Крім того, розвиток технологій прямо не співвідноситься з зростанням виробництва. Навпаки нам потрібно переосмислити роль технології в контексті суспільних і культурних процесів, в яких людина не просто застосовує нові технології, а сама створює їх у відповідності з власними цілями.

Сучасні концепції виробництва акцентують основну увагу на природі виробництва, а також на соціальних аспектах технологічних змін. Причому праця розглядається не просто як індивідуальна діяльність, а як суспільний феномен. Ми маємо досягнути перехід від індустріального суспільства заснованого на масовому виробництві до постмодерного, заснованого на гнучкому, індивідуалізованому виробництві. Тобто, ми маємо проаналізувати виробництво як частину більш широкої трансформації суспільства.

В індустріальному суспільстві масове виробництво було панівним, промисловість залежала від концентрації людей, інструментів і ресурсів в одному місці. Жорстка бюрократична структуризація – здатність до рутинних і повторних дій – були ключовим чинником масового виробництва. Згідно З.Бауману, фордизм або масове виробництво, найпоширеніша система виробництва, кульмінація твердої модерності, характеризувалася науковим управлінням, жорстким виробничим процесом

і ієрархічною бюрократичною структурою влади, заснованої на локальній некваліфікованій праці і виконанні рутинних завдань. Модель наукового управління виробництвом Ч.Тейлора, була практичним втіленням утилітарного принципу Дж. Бентама. Принцип тотального контролю над індустріальним виробництвом XIX ст. залишався актуальним і у XX ст.

Така соціальна структура виробництва відбивалася на культурних цінностях і нормах суспільної організації. Індустріальне масове виробництво залежало від індустріальної культури, дисципліни і сумлінності, яка підтримувала просторово-часову структуру індустріальної соціальності. Простір і час використовувалися як індикатори праці, відображали статус і ієрархічну позицію в суспільстві. Просторово-часова концентрація працівників у відповідних робочих практиках була не тільки технічною вимогою, але і суспільно-політичним феноменом. Суспільно-політичний аспект масового виробництва виявлявся в спробі ефективного подолання соціальної аномії, ця модель технологічного суспільства була запроваджена, щоб трансформувати деструктивні соціальні сили в продуктивну робочу силу. Це був проект переходу від брутальної нейтралізації асоціальних індивідів до ефективного регулювання індустріалізованого населення в урбанізованому середовищі, цей проект означав народження біополітичного виробництва. На основі біополітичної моделі управління великих індустріальних мас, було створено індустріальне суспільство, яке замінило життя асоціальних суб'єктів, раціональним управлінням продуктивною силою.

Таким чином, біополітична модель виробництва здійснила перехід від негативної функції елімінації і фізичного усунення соціальної девіації до позитивної функції дисципліни і нормалізації соціальності. Ця модель виникла як альтернатива безпосередньому фізичному контролю, оскільки стало ясным, що соціальні маси, завдяки виробництву можна було нормалізувати, перетворивши в масу продуктивних індивідів, тобто робочу силу. Як модель регулювання великих соціальних мас, біополітичне виробництво представляло собою ефективну систему раціонального управління продуктивними силами. Настанова на нагромадження людського ресурсу як капіталу, поєднання зростання соціальних мас з розширенням виробництва, уможливили функціонування біополітичного виробництва в різних формах. Ця моделі соціального контролю, безпосередньо вплинула на становлення індустріального суспільства і досягла своєї кульмінації в період фордистського капіталізму. На початку XX ст., проект біополітичного виробництва включав економічну модель фаб-

рики, соціальну модель держави добробуту і пеніціарну модель корекції соціальної девіації.

Глобалізація, коротші життєві цикли виробів і послуг, вплив нововведень, спричинили зміну жорсткої ієрархічної структури виробництва на рідку з динамічнішими горизонтальними взаєминами.

Нова індустріальна логіка розвитку визначається як постфордистський дезорганізований капіталізм, в якому панівними є гнучке нагромадження капіталу і трансформація ієрархічних структур управління виробництвом. Виробництво стає більш дезорганізованим. Ця тенденція особливо очевидна в сучасній організаційній теорії, де поширена думка, що ми спостерігаємо парадигмальне зрушення від бюрократії у напрямку до дезорганізації і кінця організації. Нове децентралізоване управління людськими ресурсами і гнучкі виробничі системи, становлять загальну організаційну основу сучасної індустрії. Еволюція виробничої системи від фордистської парадигми масового виробництва до постфордистської парадигми індивідуалізованих виробничих відносин характеризується відходом від централізованого трудового суспільства, регульованого стандартизованими нормами і категоріями праці.

Загальна критика постфордистської парадигми, полягає в тому, що вона не звертає увагу на інституціональну специфічність і культурні традиції. Постфордистська парадигма змін техно-організаційного базису виробництва доповнюється постмодерністським підходом. Ціла низка представників постмодернізму досліджують зміни в сучасній економіці. Вони наголошують на поступовій появі нової структури і організації економічної діяльності, яку можна визначити через такі характеристики, як перехід до більшої структурної різноманітності виробництва; появи символічної економіки; акценту на інтелектуальній праці і на знаннях; глобалізації, зміні просторово-часової структури виробництва; невизначеності економіки. Можна стверджувати, що індустріальна сучасність і гнучка постмодерність – це два способи виробництва, відмінні і відносно послідовні види соціальності. Постмодернізм стверджує, що історична еволюція виробництва може бути охарактеризована як перехід матеріального виробництва у символічну, а потім – у семіотичну форму.

Як підкреслював Ж. Бодрійяр, виробництво симулякрів звільнено від архаїчного обов'язку щось означати [1, 52]. Виробництво стає самодостатньою реальністю, віртуальною економікою, за якої не має процесів, що відбуваються в реальних секторах. «Цей процес – сам по собі і сам для себе. Він не орієнтується більше ні на потреби, ні на прибуток. Він являє собою не прискорення продуктивності, а стру-

ктурну інфляцію знаків виробництва» [1, 74]. Віртуальне поняття економіки, подібно до поняття кібереконіки. Обговорення віртуальності обертається навколо естетичного підходу до технологічних і організаційних змін сучасного виробництва. Річ починає існувати тільки коли вона стає формально вільною, це звільнення відбувається тільки коли індустріальне суспільство видозмінюється у семіургічне, коли річ із продукту і товару (спосіб виробництва), перетворюється на річ як значення і знак (способів комунікації). Ця революція, характеризується подвійним синтезом форми і функції, синтезом мистецтва і технології. Ця революція закладає основи для нового розуміння виробництва – універсальної семіотики технологічного досвіду. Як індустріальна революція обумовила теорію матеріального виробництва, так інформаційна революція призводить до заміни мінові вартості символічною вартістю і виникнення економіки знака. Річ стає знаком. Виникає виробництво знака. Це процес символізації, річ як знак не існує поза кодом і мовою.

Матеріальне виробництва – утилітарне, як система раціонального обчислення продуктивності. Економіка знаків – спосіб символізації. Максимальна утилітарність узагальнювалася в міновій вартості, максимальна символічність у вартості знака. Виробництво комунікації не через виробництво матеріальних речей, а через інформаційний спосіб виробництва, через виробництво знаків. Перехід від поняття об'єктивної реальності до поняття реальності як системи виробництва знаків, скасовує всі референти і стає власним референтом.

Теорії постмодернізму критикують соціальні цінності, засновані на категорії праці і матеріальному виробництві, основну увагу вони приділяють нормативному дискурсу. Якщо в індустріальному суспільстві, панівними продуктивними силами були економічні чинники, то в сучасному контексті домінуючими продуктивними силами стають дискурс і комунікація. Нова соціальна теорія критично переосмислює процеси виробництва в аспекті виробництва змістів у формі знання і культури. Економіка звільняється від економічної моделі заснованої на виробництві, праця більше не єдине джерело багатства.

У теорії комунікативної дії Ю.Габермас, видаляє поняття праці і економічного виробництва з центру теоретичного дослідження і релятивізує їх роль як рушія соціальної зміни. Ю.Габермас акцентує увагу на конфлікті між життєвим світом і соціальними підсистемами раціональної поведінки [6, XI].

М.Гардт і А.Негрі визначають сучасне виробництво як біополітичне. Економічне вироб-

ництво трансформується в біополітичне. Виробництво створює нові форми життя і нові потреби, створюючи нового робітника. Зміни у виробництві, акцент на сфері послуг, афективній праці і підвищені значення індустрії видо-вищ означає, появу нового типу виробництва задоволення або пристрасі. Це виробництво спеціалізується на створенні і обробці афектів. Такий тип виробництва створює новий тип влади – біовладу. Цей новий спосіб буття, який М.Гардт і А.Негрі називають множинністю – біополітичною формою життя, що становить онтологічну основу для абсолютної демократії.

Радикальна трансформація праці в результаті інкорпорації науки, комунікації і мови в продуктивну силу, перевизначає феноменологію праці і горизонт виробництва. Нематеріальна праця домінує не в кількісному, а якісному вимірі. Загальна тенденція, коли усі форми виробництва інформаціоналізуються та іматеріалізуються. Біополітичне виробництво виробляє нові засади організації майбутнього, творить нову біополітичну соціальну онтологію. Крім того нематеріальна праця має тенденцію набувати суспільної форми мережі, заснованої на комунікації, співробітництві і емоційній прихильності. На цих засадах заснована ключова ідея біополітичного виробництва. Ця ідея полягає в тім, що в сучасному світі межі між робочим і вільним часом, між роботою на себе і роботою на іншого остаточно стерті, тобто серед різних форм праці немає пріоритетних форм, будь-яка праця є суспільною. Із цього А.Негрі і М.Гардт роблять висновок, що для суспільного виробництва принципово важлива креативність і винахідливість. Суспільне виробництво виходить за межі фабричних стін. Найбільш важливе перетворення виробництва останніх десятиліть – це трансформація фабричної спільності. Фабрика перестала бути простором концентрації праці і виробництва, праця трансцендувала за межі фабрики. Явний спад фабрики як простору виробництва, означає, що виробництво більше не обмежено конкретним простором [2, 9]. У фабричному суспільстві традиційно було присутнє концептуальна відмінність між продуктивною і непродуктивною працею. У сучасному виробництві немає суспільної відмінності між продуктивною і непродуктивною працею.

Праця має тенденцію усе більше трансформуватися в нематеріальну працю – інтелектуальну, афективну працю. Ці нові форми праці визначають мережі продуктивного співробітництва, що створюють і відтворюють суспільство. Поняття праці маргіналізується в сучасному дискурсі, хоча в індустріальному суспільстві воно було в центрі дискусії. Те, що

індустріальний клас втратив свою центральну позицію в суспільстві, що природа і умови праці кардинально модифіковані, і навіть те, що концептуалізація праці істотно змінилася – все це очевидний факт.

Соціальна структура зосереджується навколо виробництва влади і культури, і визначається просторово-часовою конфігурацією. Фундаментальною особливістю соціальної структури інформаційної епохи є мережа, головний елемент соціальної морфології. М.Кастельс пов'язує разом три процеси, а саме нову соціальну структуру (мережеве суспільство), нову економіку (глобальну інформаційну економіку) і нову культуру (реальну віртуальність). Мережа конституює нову соціальну морфологію суспільства, а мережева логіка модифікує виробництво, владу і культуру. Нове інформаційне суспільство, не тільки постіндустріальне, але також посткапіталістичне, оскільки основу його становить новий тип виробництва.

М.Кастельс розрізняє інформаційне суспільство і інформаціональне суспільством, на підставі різного способу виробництва, тому що виробництво інтелектуальної інформації стало фундаментальним джерелом багатства і влади. М.Кастельс характеризує інформаціональний капіталізм, як глобальне явище, оскільки його мережева логіка, надає йому глобального значення. Викликом для традиційних форм капіталізму був рух робітничого класу, викликом інформаціональному капіталізму будуть соціальні рухи, сформовані на основі захисту або просування власної ідентичності, а не матеріальних інтересів.

Твердження, що матеріальне виробництво майже зникло або більше не становить основу діяльності в суспільстві – центральна ідея багатьох досліджень сучасного суспільства, в той же час залишається актуальним твердження, що матеріальне виробництво зберігає фундаментальне значення для сучасного суспільства [6, 3]. Цю ж думку розвиває М.Кастельс стверджуючи, що виробництво усе ще організує суспільства навколо власної логіки [5, 42].

Дане дослідження доводить, що сучасне суспільне виробництво визначається новою логікою розвитку. Сучасні постіндустріальний та постмодерністський підходи стверджують, що суспільне виробництво значно змінилося. Хоча матеріальне виробництво як і раніше підпорядковано логіці капіталістичної економіки, нематеріальне виробництво, виробництво знань, змінює суспільні відносини, відповідно до іншої логіки. Таке суспільне виробництво нематеріального багатства якісно нове явище.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть; [пер. с франц.] / Ж.Бодрийяр. – М.: Добросвет», 2000. – 387 с.
2. Hardt M., Negri A. Labor of Dionysus: a critique of the state-form / Michael Hardt and Antonio Negri. – Minneapolis, MN: The University of Minnesota Press. 1994. – 349 p.
3. On Jean-Luc Nancy: the sense of philosophy // Ed. by D.Sheppard, S.Sparks and C.Thomas. – New York: Routledge. 1997. – 219 p.
4. Rifkin J. The end of work: the decline of the global labor force and the dawn of the post-market era / Jeremy Rifkin. – New York: Jeremy P.Tarcher / Putnam book. 2004. – 352 p.
5. Stalder F. Manuel Castells: the theory of the network society / F.Stadler. – Cambridge: Polity Press. 2006. – 272 p.
6. Stehr N. Knowledge societies / Nico Stehr. – London: SAGE. 1994. – 209 p.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2010 р.